

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПАНТЮХОВ БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 378.015.31:172.15

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ
ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ
(1992 – 2016 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент
Невмержицька Олена Василівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, кафедра загальної педагогіки
та дошкільної освіти, професор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лук'янченко Микола Іванович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, навчально-науковий інститут
фізичної культури і здоров'я, директор;

кандидат педагогічних наук
Міщень Оксана Миколаївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра педагогіки початкової освіти, доцент.

Захист дисертації відбудеться 22 травня 2019 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. І.Франка, 24, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/disertations/> та у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2).

Автореферат розісланий 19 квітня 2019 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. І. Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Кінець XX – початок XXI ст. визначив новий політичний та соціокультурний контекст для розвитку національно-патріотичної свідомості і самосвідомості людини, її перевірки на готовність робити морально-етичний вибір у складних життєвих ситуаціях суспільного і власного буття. Особливо актуальною сьогодні є проблема патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) (у нормативній та науковій літературі також вживаються такі терміни на позначення цього типу ЗВО: заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, вищі військові заклади освіти, військові заклади вищої освіти), оскільки:

- вища військова освіта є складовою системи вищої освіти України і у цьому взаємозв'язку і цілісності зазнає реформування відповідно до нових культурно-історичних обставин розвитку України та світу;

- курсантський корпус у системі вищої військової освіти є елітним, адже, щоб стати курсантом, молодій людині необхідно пройти особливі вступні інтелектуальні, фізичні та психо-емоційні випробування на придатність до професії військовослужбовця, вибір якої апріорі передбачає високий рівень патріотичної мотивації.

Однак проблема патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів є недостатньо дослідженою у низці теоретичних та практичних аспектів, про що свідчать суперечності між:

- суспільними викликами щодо потреби реалізувати положення гуманістичної парадигми виховання у системі військової освіти, особистісно орієнтованого підходу в ньому і застосуванням традиційних форм та засобів педагогічної взаємодії у процесі військової професійної підготовки, властивих авторитарній парадигмі;

- задекларованими патріотичними постулатами та низьким рівнем патріотичної культури суспільства;

- значним зарубіжним досвідом військової освіти, зокрема з 2012 р. представленим в Україні Програмою НАТО DEEP (Defence Education Enhancement Program – «Удосконалення військової освіти» з метою реформування системи військової освіти в Україні відповідно до кращих світових стандартів), традицією національно-патріотичного виховання в українській професійній та козацькій педагогіці і слабкою інтенсивністю їх використання у виховній практиці вищого військового навчального закладу.

Проблема патріотичного виховання військовослужбовців актуалізується також сучасною політичною ситуацією: анексією Криму, окупацією частини східних територій Росією, а отже, й необхідністю зі зброєю в руках захищати суверенітет та територіальну цілісність України. Зі сказаного вище органічно випливає одне із найважливіших завдань державної політики у сфері військово-педагогічної освіти – забезпечення високої якості професійної підготовки та патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. Реалізація цього завдання можлива лише за умови досягнення сучасної якості професійної освіти і виховання особистості курсанта в дусі високого почуття

патріотизму; зростання педагогічної ролі усіх учасників освітнього процесу; посилення військово-професійної спрямованості підготовки курсантів тощо. Безперечно, робити це потрібно із врахуванням традицій підготовки офіцерів, що актуалізує вивчення проблеми патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів в історичній ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень виявляє розробленість проблеми у двох напрямках: як загальнопедагогічної та з урахуванням специфіки військової справи у фаховій підготовці курсантів вищих військових навчальних закладів.

Проблемі патріотичного виховання дітей та молоді присвячені праці О. Абрамчука, І. Беґа, А. Богуш, О. Вишневського, В. Гарнійчука, С. Головчук, М. Зубалія, О. Кириченка, В. Кіндрата, Г. Коваль, Г. Корж, Б. Мисака, О. Онопрієнка, Г. П'янківського, М. Стельмаховича, М. Ткачук та ін.

Предметом досліджень В. Алещенка, І. Біжана, Г. Воробйова, А. Галімова, І. Грязнова, Т. Ісаєнко, Т. Іщенко, Ю. Красильника, С. Полторака, Г. Темка, І. Толока, М. Феденка та інших педагогів і психологів стали шляхи розвитку й формування майбутніх офіцерів. Розв'язанню проблеми національно-патріотичного, громадянського виховання у контексті цілей і задач військової освіти присвятили студії А. Афанасьєв, В. Барановський, Є. Брижаний, А. Бухун, Р. Ваврик, Я. Зорій, В. Мірошніченко, М. Нецадим, Ю. Приходько, Я. Романовський, В. Телелим, В. Федоренко, В. Ягупов та інші.

Однак, патріотичне виховання курсантів у військовому закладі вищої освіти як педагогічна проблема цілісно не розглядалося, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **«Патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1992 – 2016 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0113U001233).

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 30 серпня 2016 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз процесу патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України упродовж 1992–2016 рр.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати стан дослідженості проблеми в педагогічній теорії та практиці;

2) визначити умови патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж хронологічних меж дослідження;

3) здійснити періодизацію розвитку патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в означений період та визначити

основні напрями і провідні тенденції виховання патріотизму майбутніх офіцерів на кожному з виокремлених періодів;

4) актуалізувати досвід патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – теорія і практика патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів.

Предмет дослідження – сутність, зміст і педагогічний інструментарій патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж 1992–2016 рр.

Методологічною основою дослідження є системний підхід; загальні положення діалектичної єдності загального, часткового та одиничного з погляду взаємозв'язків і взаємозумовленості педагогічних явищ на різних історичних етапах, зв'язку історії із сьогоденням, теорії та практики у висвітленні педагогічних явищ; взаємозв'язку процесів навчання і виховання; положення про необхідність вивчення педагогічних явищ у конкретних історичних умовах.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– наукові ідеї методології історико-педагогічного дослідження (О. Адаменко, А. Бойко, Л. Ваховський, А. Вихрущ, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кравець, О. Сухомлинська та ін.);

– вивчення проблем історії освіти та педагогічної думки (А. Алексюк, Н. Гупан, О. Квас, В. Кемінь, О. Любар, М. Пантюк, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Д. Федоренко, М. Чепіль, М. Ярмаченко та ін.);

– основні ідеї теорії і практики виховання військовослужбовців (А. Афанасьєв, І. Біжан, Є. Брижаний, Р. Ваврик, О. Гончаренко, В. Зонь, Я. Зорій, Ю. Красильник, В. Ягупов та ін.);

– положення теорії і практики патріотичного виховання (О. Абрамчук, І. Бех, А. Богуш, О. Вишневський, М. Зубалій, В. Кузь, Б. Мисак, О. Онопрієнко та ін.);

– ідеї та положення, втілені у законодавчих та нормативних актах: Конституції України, Концепції підготовки Збройних Сил України, Концепції ідеологічної роботи у Збройних Силах України, Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України, Концепції розвитку державно-патріотичних та військових традицій у Збройних Силах України, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді тощо.

Методи дослідження. Задля розв'язання поставлених завдань та реалізації мети дослідження було використано такі методи:

теоретичні:

– аналіз педагогічної, психологічної, філософської та військової літератури – для визначення теоретико-методичних засад дослідження і здійснення історико-педагогічного вивчення проблеми;

– проблемно-хронологічний – для дослідження еволюції проблеми патріотичного виховання у вищих військових навчальних закладах України;

– структурний – для структурування і класифікації педагогічного інструментарію, а також умов патріотичного виховання курсантів ВВНЗ;

– систематизація та узагальнення – для формулювання висновків дослідження;

емпіричні:

– інтерв'ювання курсантів з метою вивчення стану патріотичного виховання у вищих військових навчальних закладах України;

– контент-аналіз – для дослідження змістових аспектів навчальних дисциплін, що викладаються у військових ВНЗ з точки зору їхнього виховного потенціалу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Нижня межа (1992) пов'язана із прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 року № 490 «Про реформу системи військової освіти», яка передбачала створення дев'яти вищих військових навчальних закладів, що склали основу національної вищої військової освіти.

Верхня межа (2016) визначається виданням Наказу Генерального штабу Збройних Сил України від 30.11.2016 № 445 «Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2016–2020 роки», яким визначено мету, принципи, зміст патріотичного виховання військовослужбовців із врахуванням сучасного соціально-політичного становища України.

Джерельну базу дослідження складають:

– різноманітні за змістом і походженням документи та матеріали (монографії, наукові статті, педагогічна і навчально-методична література) з проблем теорії та практики патріотичного виховання молоді;

– нормативні документи: Укази Президента України, накази Міністерства оборони України, накази Генерального штабу Збройних Сил України, Директиви Міністра оборони України тощо;

– матеріали періодичної преси («Військова освіта», «Офіцер України», «Зарубежное военное обозрение», «Народна армія», «Військово-науковий вісник», «Наука і оборона», «Світ виховання» та ін.);

– дисертаційні роботи, предметом дослідження яких є патріотичне виховання дітей та молоді;

– матеріали наукових і науково-практичних конференцій з проблем виховання.

У процесі дослідження вивчалися фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України ім. В. Сухомлинського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Вивчалися інтернет-джерела, зокрема, сайти вищих військових навчальних закладів України: Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (<http://nuou.org.ua/>), Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (<http://www.asv.gov.ua/>), Харківського національного

університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (<http://www.hups.mil.gov.ua/>), Військової академії (м. Одеса) (<http://vaodesa.mil.gov.ua/>), Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут (<http://www.viti.edu.ua/>), Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (<http://mil.univ.kiev.ua/>), Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія» (<http://www.onma.edu.ua/>) тощо.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

– *вперше* комплексно досліджено процес патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів у кінці XX – на початку XXI століття і на цій основі актуалізовано ідеї, що можуть посприяти підвищенню ефективності виховної роботи ВВНЗ;

– *розроблено* періодизацію патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів означеного періоду, в основу якої покладено соціально-політичні умови життя країни, специфіку педагогічного інструментарію патріотичного виховання, а також розвиток практики взаємодії учасників освітнього процесу: 1992–2014 рр. – період стагнації у розвитку патріотичного виховання курсантів ВВНЗ; 2014–2016 рр. – період пожвавлення процесу патріотичного виховання майбутніх офіцерів, пов'язаний насамперед із необхідністю захисту територіальної цілісності та суверенітету України; *визначено* тенденції патріотичного виховання курсантів на кожному з виокремлених етапів;

– *охарактеризовано* умови патріотичного виховання курсантів (військово-політичні, військово-професійні; військово-освітні);

– *уточнено* педагогічний інструментарій патріотичного виховання курсантів у межах аудиторної та позааудиторної діяльності вищих військових навчальних закладів;

– *деталізовано* зміст понять, що розкривають проблему і специфіку патріотичного виховання курсантів ВВНЗ («патріотизм», «патріотичне виховання», «патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів»);

– *подальшого розвитку* набули ідеї удосконалення патріотичного виховання молоді в сучасних умовах.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його матеріали розширюють і доповнюють уявлення про особливості виховного процесу у вищих військових навчальних закладах України і дають змогу вдосконалити зміст та організацію патріотичного виховання не лише майбутніх офіцерів, але й допризовної молоді, а також студентів цивільних закладів вищої освіти.

Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів для удосконалення змістових та організаційно-методичних засад виховної роботи.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час викладання дисциплін «Педагогіка», «Військова педагогіка», «Історія педагогіки» у цивільних і військових вишах.

Здобуті у процесі дослідження дані можуть слугувати підготовці нових праць теоретико-методологічного та методичного характеру, присвячених

вивченню вітчизняного педагогічного досвіду: статей, монографій, навчальних посібників та підручників тощо.

Основні результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 1589 від 26.11.2018 р.), Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (акт № 01-07/632 від 05.12.2018 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 137-01-12 від 18.12.2018 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 474-Н від 11.02.2019 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 99-33/03 від 23.01.2019 р.), Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (акт від 16.01.2019 р.).

Апробація матеріалів дослідження відбувалася шляхом обговорень на науково-методичних семінарах і засіданнях кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Основні теоретичні положення й практичні результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня:

міжнародних: «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (м. Дрогобич, 2016 р.), «Педагогічні аспекти підготовки фахівців в університетах до професійної діяльності» (м. Дрогобич, 2016 р.), «Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст» (м. Дрогобич, 2017 р.), «Perspectives of science and education» (м. Нью-Йорк, 2018 р.), «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг, 2018 р.), «Концептуальні напрями розвитку наукових знань» (м. Київ, 2018 р.);

всеукраїнських: «Виховна робота з дітьми: теорія і практика» (м. Дрогобич, 2017 р.), «Національно-патріотичне виховання засобами козацької педагогіки та краєзнавства» (м. Умань, 2018 р.), «Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій» (м. Дрогобич, 2018 р.), «Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри» (м. Херсон, 2018 р.);

регіональних: «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (м. Дрогобич, 2016 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені в 13 одноосібних публікаціях, із них 1 монографія та 12 наукових статей, з яких 7 – у фахових наукових виданнях, 1 – у зарубіжному виданні, 1 – у збірнику наукових праць, 3 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, 7 додатків. Загальний обсяг дисертації – 265 сторінок. Основний текст викладено на 170 сторінках. Список використаних джерел складає 319 найменувань (із них 23 – іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження теоретико-методичних засад патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в історичній ретроспективі; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет роботи; окреслено методологічну основу та методи дослідження; з'ясовано хронологічні межі, схарактеризовано джерельну базу, розкрито наукову новизну й практичне значення роботи, подано інформацію про форми апробації та впровадження результатів дослідження; наведено дані про публікації автора; окреслено структуру дисертації, її обсяг.

У першому розділі – **«Теоретичні основи патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів»** – висвітлено ступінь дослідженості означеної проблеми, охарактеризовано понятійно-категорійний апарат і наукові засади патріотичного виховання; проаналізовано умови патріотичного виховання курсантів у системі вищої військової освіти України.

Проблематика формування патріотизму військових кадрів протягом століть викликає значний інтерес дослідників і як педагогічний феномен вивчається за кількома напрямками. Будучи міждисциплінарною галуззю, вона стала предметом дослідження різних галузей науки – філософії, соціології, історії, педагогіки тощо. У зв'язку з цим історіографія проблеми військово-патріотичного вишколу захисників Батьківщини передбачає вивчення результатів досліджень декількох генерацій філософів, істориків, педагогів та інших суспільствознавців.

У процесі дослідження встановлено, що означена проблематика обсервувалася у таких напрямках:

1) дослідження національно-патріотичного виховання української молоді та патріотичного вишколу вояків українських військових формацій минулого (М. Голик, С. Головчук, О. Даценко, Н. Дмитришина, В. Кіндрат, А. Наumenко, В. Огнєв, Н. Сабат, А. Тимчак, М. Ткачук, В. Футулуйчук, Я. Яців та ін.);

2) вивчення зарубіжного досвіду громадянсько-патріотичного виховання молодих поколінь та формування громадянськості і патріотизму у системі професійної військової освіти (О. Алексєєва, Є. Брижаний, А. Бухун, О. Гончаренко, М. Кузякіна, Т. Лібел, Т. Ліхневська, Х. Мулер, М. Нецадим, С. Полторак, С.А. Уотсон та ін.);

3) аналіз сучасного стану військово-патріотичного виховання допризовної молоді та формування патріотизму як особистісної і професійної якості військового фахівців (А. Афанасьєв, В. Дзюба, Я. Зорій, М. Зубалій, Г. Коваль, Р. Кутовий, Ю. Красильник, Б. Мисак, В. Мірошніченко та ін.).

Критично-аналітична характеристика наукової літератури окреслених напрямів сприяла об'єктивному осмисленню напрацювань дослідників щодо питань формування патріотизму кадрового складу військово-оборонної сфери в Україні й водночас виявила відсутність комплексного наукового дослідження проблеми патріотичного виховання майбутніх військових фахівців у системі вищої військової освіти та перспектив його удосконалення у контексті сучасних політичних, суспільних, воєнних тощо реалій.

У розділі визначено базові категорії дослідження – «патріот», «патріотизм», «патріотичне виховання», розкрито сутність, зміст та зміни їх сучасних дефініцій, з'ясовано системні зв'язки з іншими педагогічними поняттями. На підставі аналізу широкого діапазону тлумачень окреслених понять вітчизняними і зарубіжними вченими (І. Бех, О. Вишневський, М. Віролі, Ю. Габермас, С. Гончаренко, Ю. Зайферт, А. Макінтайр, Р. Рорті, Ю. Руденко, М. Сендел, Б. Ступарик, Ч. Тейлор, А. Штернбергер та ін.) «патріотизм» визначено як багатогранну систему світоглядних поглядів, переконань і почуттів людини, пов'язаних з любов'ю до Батьківщини, готовністю до її захисту та самопожертви в ім'я її процвітання, повагою, відданістю та служінню своєму народові в різних сферах суспільно корисної, продуктивної діяльності. З огляду на це патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів розглядаємо як системну, цілеспрямовану і скоординовану діяльність органів державної влади (Міністерства оборони України), військових закладів освіти, волонтерських організацій та інших громадських об'єднань з передачі національно-культурних цінностей та моральних норм, спрямовану на формування у майбутніх професійних військовослужбовців високого рівня національної самосвідомості, стійкої громадянської позиції, високих моральних почуттів і переконань, глибокого усвідомлення власних вчинків і дій на благо народу та держави, психологічної готовності до виконання конституційного й професійного обов'язку із захисту Вітчизни.

У дослідженні розглянуто наукові засади патріотичного виховання курсантів у вищих військових навчальних закладах. Зокрема, встановлено, що мета патріотичного виховання полягає у формуванні і розвитку в курсантів ВВНЗ почуття відданості своїй Вітчизні, гордості за свою країну та її народ, утвердження в їхній свідомості патріотичних почуттів, цінностей, поглядів і переконань, вироблення професійно значущих якостей, умінь й готовності до виконання конституційного та військового обов'язку в умовах мирного і воєнного часу. Завдання патріотичного виховання: виховання любові до Батьківщини та вірності військовій присязі; формування готовності до самопожертви в ім'я Вітчизни та її народу; розвиток національної самосвідомості, гідності та гордості за свою Батьківщину, любові та поваги до української культури, мови, мистецтва, історичного минулого, державних символів України тощо.

З'ясовано загальні і специфічні закономірності освітнього процесу, що діють у процесі патріотичного виховання та на основі яких розробляються науково-педагогічні основи патріотичної роботи, визначаються конкретні заходи з патріотичного виховання; зміст навчальних програм, підручників і навчальних посібників; порядок роботи представників різних організацій і відомств, які здійснюють і координують патріотичну роботу з курсантами.

Дослідженням встановлено основні принципи патріотичного виховання курсантів: громадянськість; надпартійність; позакорпоративність; загальнонаціональний характер; віротерпимість; пріоритетність суспільно-державних інтересів над особистими; спадковість культурно-історичної спадщини, духовно-моральних цінностей і традицій, у т.ч. військових;

гуманізм; розмаїття видів, форм, методів і засобів; адаптивність і постійне вдосконалення; тісний та нерозривний зв'язок з іншими видами навчання і виховання. Виходячи з основних принципів, можна сформулювати такі вимоги до патріотичного виховання курсантів у сучасних умовах: системність, цілеспрямованість, неперервність, плановість, активність і гнучкість, що взаємопов'язані та реалізуються в органічній єдності.

Дослідженням охарактеризовано військово-політичні, військово-професійні та військово-освітні умови патріотичного виховання у системі вищої військової освіти. Зокрема, описано такі військово-політичні умови, як трансформація геополітичної ситуації у сучасному світі, зміни у внутрішньодержавному житті України, загострення питань національної безпеки та оборони країни тощо; військово-професійні – реформа військово-оборонної галузі, модернізація Збройних Сил України, професіоналізація української армії та ін.; військово-освітні – реформування системи військової освіти, посилення проблем військового виховання, інтенсифікація ідеологічно-виховної роботи в українському війську тощо. Усі вони визначають необхідність розробки і впровадження нових відходів до патріотичного виховання майбутніх військових фахівців.

Другий розділ – **«Прикладні аспекти патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1992–2016 рр.)»** – присвячено висвітленню стану патріотичного виховання майбутніх офіцерів Збройних Сил України впродовж хронологічних меж дослідження, а також актуалізації досвіду патріотичного виховання курсантів у сучасних умовах.

У роботі проаналізовано стан патріотичного виховання майбутніх офіцерів Збройних Сил в умовах аудиторної роботи. Зокрема, встановлено, що зміст загальноосвітньої підготовки курсантів представлений фундаментальними природничими, гуманітарними та соціально-економічними науками і включає фундаментальні закони природи й суспільства. Він створює фундамент різнобічного розвитку особистості. Зміст професійно-орієнтованої підготовки охоплює об'єктивні закони функціонування узагальнених об'єктів діяльності відповідного напрямку підготовки. Змістом спеціальної підготовки стала конкретна реалізація об'єктивних законів в об'єктах і функціях професійної діяльності фахівців та підготовка їх до виконання обов'язків на первинних посадах.

Створення умов для гуманізації освіти у вищих військових навчальних закладах зумовило посилення гуманітарної складової освітнього процесу. Відтак вдосконалений зміст навчальних дисциплін забезпечує формування когнітивного компонента патріотичної вихованості.

Аналіз освітніх програм і навчальних планів низки вищих військових навчальних закладів України (Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного; Військова академія (м. Одеса); Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба; Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут; Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова; Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська

академія») дав підставу диференціювати зміст патріотичного виховання майбутніх офіцерів на гуманітарні напрями: культурно-історичний, духовно-моральний, соціально-політичний, воєнно-історичний, правовий, філологічний, економіко-управлінський, інформатичний, психолого-педагогічний та безпековий.

Інтеграція змісту соціально-гуманітарної освіти майбутніх офіцерів, реалізована комплексом навчальних дисциплін («Культурологія», «Історія української культури», «Воєнно-політична історія України», «Історія українського війська», «Філософія війни і миру», «Воєнна політологія», «Основи військового законодавства», «Іноземна мова», «Основи військового управління», «Військова педагогіка та психологія», «Морально-психологічне забезпечення підготовки та застосування ЗСУ» та ін.), дає можливість у процесі патріотичного виховання курсантів втілювати в життя міждисциплінарні зв'язки, котрі забезпечують цілеспрямований вплив на розвиток інтелектуально-чуттєвої, потребово-мотиваційної та поведінкової сфер особистості майбутнього офіцера, а також застосовувати комплекс різноманітних форм, методів і засобів організації освітнього процесу у ВВНЗ.

Дослідженням простежено еволюцію змісту військової освіти з точки зору її виховного потенціалу і встановлено, що після початку бойових дій в районі проведення АТО з метою поліпшення морально-психологічних та лідерських якостей випускників вищій військовій навчальній закладі зосередили увагу на удосконаленні понад 180 програм навчальних дисциплін. Зокрема, внесено зміни до програм з військової психології, організації морально-психологічного забезпечення підрозділів (військ, сил), психології кризових та посттравматичних ситуацій в умовах бойових дій, бойового застосування військ (сил), психології тероризму, інформаційно-психологічної боротьби у воєнній сфері, організації психологічної роботи в умовах бойових дій під час проведення АТО тощо. У навчальних планах українських ВВНЗ з'явилися нові дисципліни. Наприклад, з метою підвищення рівня патріотичного виховання майбутніх офіцерів у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного для військових фахівців з культурно-виховної, просвітницької роботи та організації дозвілля у військах (силах), а також фахівців з виховної роботи у підрозділах (військових частинах) з 2014–2015 н. р. введено спецкурс «Виховання воїна-патріота», що виконує роль системоутворювального чинника у процесі виховання курсантів та створює умови для реалізації принципів гуманізації й гуманітаризації вищої військової освіти.

З огляду на специфіку професійної підготовки майбутніх офіцерів нами виокремлено такі основні методи патріотичного виховання, що реалізуються в межах аудиторної роботи: переконання, роль якого визначається тим, що його зміст має відповідати природі й характеру виконуваних службово-бойових завдань, їх соціальної значущості та правової допустимості; метод самовиховання реалізується за допомогою прийомів самоаналізу, самооцінки, самоствердження та ін.; метод прикладу.

Дослідженням встановлено, що у більшості вітчизняних вищих військових навчальних закладів створено освітньо-розвивальне середовище, адекватне

інтелектуальному й емоційному простору особистості курсантів, що стимулює їхню пізнавальну активність та формує патріотичні почуття, мислення, культуру.

У дослідженні проаналізовано організацію позааудиторної роботи в напрямі патріотичного виховання низки вищих військових навчальних закладів. Встановлено, що педагогічний інструментарій позааудиторної діяльності впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. постійно змінювався, а основними формами роботи із патріотичного виховання були: лекції, бесіди, диспути, вікторини, тематичні вечори з питань історії України та її Збройних Сил на історико-патріотичну тематику, присвячені конкретним історичним і пам'ятним датам, державним й всенародним святкам; творчі зустрічі курсантів з учасниками війни, ветеранами Збройних Сил, працівниками культури, мистецтва, творчої інтелігенції, трудових та творчих колективів; літературно-художні та музичні вечори, читачькі конференції, обговорення художньої та публіцистичної літератури, огляди матеріалів періодичних видань щодо питань військової справи; місячники військово-патріотичного виховання і оборонно-масової роботи; відвідування військово-історичних та історичних музеїв, місць бойової слави, меморіалів і пам'ятників борцям за свободу та незалежність України; військові ритуали (урочисте прийняття Військової присяги, вручення особистої зброї тощо); проведення Днів відкритих дверей; участь в історико-патріотичних заходах, які проводяться місцевими органами влади, громадськими організаціями і рухами, музеями, закладами культури; кінолекторії із військово-патріотичної та історичної тематики; огляди-конкурси художньої самодіяльності тощо.

Нові реалії гібридної війни актуалізували ще й такі форми виховної роботи, як вшанування пам'яті Героїв Небесної сотні, відвідування поховань новітніх українських Героїв, відвідування у госпіталях поранених військовослужбовців, що брали участь в АТО, прийом гостей із зони проведення антитерористичної операції, зустрічі із учасниками антитерористичної операції на сході України, флешмоби на підтримку ветеранів АТО, проведення уроків «мужності» для школярів та студентів цивільних закладів вищої освіти тощо.

Відповідно охарактеризовано ще й такі нові форми патріотичного виховання, як участь у презентаціях літератури патріотичної тематики, заходи до Дня української писемності, участь курсантів у Міжнародному конкурсі української мови імені Петра Яцика, Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської молоді імені Тараса Шевченка, святкування Дня вишиванки, участь у толоках напередодні Великодніх свят, заходах з нагоди свята Покрови Пресвятої Богородиці, Різдвяних вертепах, чині освячення води на свято Богоявлення, паломництва до християнських святинь.

Дослідженням проаналізовано роль таких чинників патріотичного виховання, як рідна мова, національне мистецтво, релігійні свята, образотворче мистецтво, засоби масової інформації, військові традиції та ритуали тощо. На прикладі музею історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного проілюстровано потенціал музейної справи у справі виховання курсантів в дусі патріотизму та високої моральності.

Констатовано, що важлива роль у сучасному суспільстві у справі патріотичного виховання належить засобам масової інформації: теле-, радіопередачам, газетам, журналам, книгам, брошурам, відео- та аудіопродукції, кінофільмам тощо. Зокрема, в ефірі каналу ТРК «Львів» з квітня 2007 року транслюється військово-патріотична телепрограма «Звитяга», яка готується працівниками Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного і відображає життя військовослужбовців, їхні досягнення та проблеми, популяризує службу в армії. Окрім «Звитяги», військовослужбовці Академії долучаються до підготовки програм «Блокпост» та «Хроніка війни». Офіцерами медіа-групи Академії створено фільм «Код Незалежності», який висвітлює основні віхи становлення державності України та роль у цьому процесі військовослужбовців. У цьому ВВНЗ також виходить журнал «Офіцер України». На його сторінках подається офіційна інформація, а також статті, що відображають життя навчального закладу. Тематика часопису об'єднує публікації про славні сторінки української історії, а також про героїв, які в минулому і сьогодні боронять українську незалежність.

У розділі актуалізовано досвід патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. У цьому контексті наведено результати проведеного опитування курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Зміст запитань спрямовувався на встановлення розуміння ними сутності патріотизму; їхнього ставлення до історичного і культурного минулого України, а також її Збройних Сил; їхніх уявлень про те, які морально-психологічні та фізичні якості необхідні людині для успішного проходження військової служби; місця і ролі патріотичного виховання у життєдіяльності курсантів. Сутність патріотизму опитані респонденти (n=50) асоціюють із любов'ю до Батьківщини (92 %), готовністю зі зброєю в руках захищати її (78 %), повагою до традицій, звичаїв, мистецтва, мови та історії українського народу тощо (70 %). Практично усі курсанти (92 %) відчують гордість за історичне і культурне минуле України, пишаються своїми побратимами, які брали участь в антитерористичній операції на сході України, переживають глибоку повагу та шану до новітніх героїв, які загинули, захищаючи східні кордони України. Серед морально-психологічних та фізичних якостей, необхідних людині для успішного проходження військової служби, 82 % опитаних курсантів назвали патріотизм. Очевидно, саме тому 84 % респондентів відзначають значущість роботи з патріотичного виховання, яка проводиться в Академії, усвідомлюють її необхідність та готові брати участь у всіх організовуваних заходах.

Наведені результати досліджень свідчать про усвідомлення у військових закладах вищої освіти важливості та необхідності патріотичного виховання. При цьому аналіз наукової літератури, а також сучасного стану патріотичного виховання курсантів вказав на специфічні умови, в яких воно здійснюється на сучасному етапі. По-перше, сьогодні суттєво змінилися суб'єкти патріотичного виховання. Сучасні реалії, як ніколи, актуалізували проблему патріотичного виховання. Курсанти надзвичайно мотивовані. Поряд з ними навчаються товариші, які брали участь у бойових діях, з ними працюють викладачі –

учасники АТО, які є живим прикладом військової відваги, витримки, звитяги. Крім того, сьогодні повноправними суб'єктами патріотичного виховання курсантів стали військові капелани. Будучи незаперечним авторитетом для віруючих військовослужбовців, капелан здатний виховувати власним прикладом праведності та здорового способу життя, сприяти підтриманню високого морального і бойового духу. По-друге, відбуваються зміни ідеологічних пріоритетів, які впливають на зміну мети та завдань патріотичного виховання. Якщо в перші десятиліття незалежності Української держави мова йшла про український національний патріотизм, то після початку бойових дій на сході України, які стали небезпекою для цілісності та суверенітету держави, на перший план вийшов український державницький патріотизм. Власне умови загрози суверенітету та цілісності держави висунули на перший план інтереси держави та національної безпеки, що превалюють над індивідуальними інтересами громадян. По-третє, в умовах гібридної війни і незалежності засобів масової інформації зростає не завжди позитивна роль ЗМІ у формуванні патріотичних почуттів молоді. Особливо це стосується телебачення та Інтернету.

Відтак сьогодні основу виховної роботи мають скласти такі орієнтири: прищеплення курсантам поваги до Конституції України, законів та Статуту Збройних Сил; розвиток розуміння необхідності захисту Вітчизни зі зброєю в руках; формування позитивного ставлення до майбутньої професії, відповідального ставлення до службових обов'язків; виховання у курсантів морально-бойових якостей, серед яких: мужність, відвага, стійкість, відповідальність, вірність присязі, здатність долати труднощі задля досягнення перемоги; прилучення курсантів до культурних цінностей, історії, побутових та бойових традицій країни; прищеплення норм гуманістичної моралі: чесності, толерантності, взаємодопомоги, поваги до товаришів тощо; розвиток почуття власної гідності, совісності, внутрішньої дисциплінованості; розвиток фізичних якостей, необхідних для виконання службових обов'язків та бойових завдань.

Визначені орієнтири спонукають до необхідності удосконалення виховної роботи, зокрема шляхом збагачення змісту та урізноманітнення педагогічного інструментарію патріотичного виховання курсантів, а також поступової переорієнтації взаємин з майбутніми офіцерами з суб'єкт-об'єктних на суб'єкт-суб'єктні.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено наукову проблему патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж кінця XX – початку XXI століття і запропоновано її системне розв'язання, що уможливило удосконалення змісту та педагогічного інструментарію виховання майбутніх офіцерів.

Проведення ретроспективного аналізу розвитку патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів є підставою для формулювання низки висновків.

1. Історіографічний аналіз літератури дав змогу виокремити низку основних тематичних напрямів наукової розробки питання патріотичного виховання військових фахівців:

- історія національно-патріотичного виховання української молоді та патріотичного вишколу вояків українських військових формацій минулого (М. Голик, С. Головчук, О. Даценко, Н. Дмитришина, В. Кіндрат, А. Наumenко, В. Огнєв, Н. Сабат, А. Тимчак, М. Ткачук, В. Футулуйчук, Я. Яців та ін.);
- зарубіжний досвід громадянсько-патріотичного виховання молодих поколінь та формування громадянськості і патріотизму у системі професійної військової освіти (О. Алексєєва, Є. Брижаний, А. Бухун, О. Гончаренко, М. Кузякіна, Т. Лібел, Т. Ліхневська, Х. Мулер, М. Нещадим, С. Полторак, С.А. Уотсон та ін.);
- сучасний стан військово-патріотичного виховання допризовної молоді та формування патріотизму як особистісної і професійної якості військового фахівців (А. Афанасьєв, В. Дзюба, Я. Зорій, М. Зубалій, Г. Коваль, Р. Кутовий, Ю. Красильник, Б. Мисак, В. Мірошніченко та ін.).

2. У процесі дослідження виявлено умови патріотичного виховання у системі вищої військової освіти, які умовно поділено на три групи:

- військово-політичні: системна криза світової безпеки та зміни геополітичної ситуації у світі, Європі, Україні; трансформації внутрішньодержавного життя в Україні, суперечливі тенденції політичного, економічного, суспільного тощо розвитку; розширення спектру реальних і потенційних загроз національній безпеці України, динамічний характер гібридної війни, мінливість внутрішньополітичної ситуації та ін.;
- військово-професійні: створення якісно нової системи національної безпеки й оборони та масштабна розбудова мережі силових структур; ускладнення й урізноманітнення функцій Збройних Сил України як гаранта національної безпеки в специфічних умовах сучасних гібридних конфліктів; професіоналізація української армії, створення ефективної системи кадрового менеджменту Збройних Сил тощо;
- військово-освітні: модернізація системи професійної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України відповідно до сучасних викликів професійної військової діяльності; загострення проблем військового виховання у складних умовах військової служби під час анексії Криму, проведення Антитерористичної операції; інтенсифікація ідеологічної роботи і патріотичного виховання у Збройних Силах України та ін.

У своїй сукупності і єдності визначений комплекс умов створює підґрунтя для переосмислення нагромадженого досвіду виховання патріотизму молодого покоління військових фахівців та здійснює істотний вплив на формування сучасної теорії і практики патріотичного виховання у системі вищої військової освіти України.

3. Аналіз стану патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів впродовж 1992–2016 рр. дав змогу обґрунтувати періодизацію, в основу якої покладено соціально-політичні умови життя країни, специфіку педагогічного інструментарію патріотичного виховання курсантів, а

також розвиток практики взаємодії учасників освітнього процесу. Відтак можна виділити два періоди:

1) 1992–2014 рр. – період стагнації у розвитку патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. Падіння престижу професії офіцера, скорочення чисельного складу армії, небажання молоді виконувати громадянський обов'язок перед Батьківщиною призвели до однобічності та формалізму в організації освітнього процесу вищих військових навчальних закладів. Зміст патріотичного виховання охоплював такі цінності, як повага до державної мови та бажання оволодіти нею, пошана до національних символів, звичаїв, традицій. У перші роки незалежності у вищих військових навчальних закладах продовжувалося відзначення свят попередньої епохи, що базувалися іноді на спотвореній міфологізованій історії України. Проте з початком ХХІ ст. спостерігалася переорієнтація на вшанування свят нової доби. Педагогічний інструментарій патріотичного виховання характеризувався шаблонністю, одноманітністю. Хоча варто зазначити, що впродовж періоду було видано низку нормативних документів з рекомендаціями удосконалення патріотичного виховання молоді. Особливо цей процес інтенсифікувався на початку ХХІ ст., будучи зумовленим суспільними подіями, зокрема, Помаранчевою революцією. Характер взаємодії учасників освітнього процесу впродовж періоду повільно змінювався з суб'єкт-об'єктного на суб'єкт-суб'єктний, що пов'язувалося із демократизацією всіх сфер суспільного життя. Однак прояви суб'єктності курсантського складу у процесі патріотичного виховання були поодинокими та ситуативними. Результатом нехтування виховним процесом у вищих військових навчальних закладах впродовж першого періоду став значний відсоток офіцерів, які зрадили присягу і перейшли на бік ворога під час подій 2014 року;

2) 2014–2016 рр. – період пожвавлення процесу патріотичного виховання майбутніх офіцерів, пов'язаний насамперед із необхідністю захисту територіальної цілісності та суверенітету України. У змісті патріотичного виховання чітко простежуються цінності любові до Батьківщини, готовності зі зброєю в руках захищати її, пошана до національних героїв, які віддали життя за незалежність України тощо. У вищих військових навчальних закладах значно урізноманітнилася тематика виховних заходів патріотичного спрямування, що стала суголосною подіям, які відбувалися в країні. Педагогічний інструментарій патріотичного виховання значно урізноманітнився з точки зору як методів, так і засобів виховання. Характер взаємодії учасників освітнього процесу впродовж періоду має більш суб'єктний характер, оскільки серед курсантів навчається значна кількість тих, хто брали участь в антитерористичній операції та мають значний досвід бойової підготовки, яким можуть поділитися не лише з товаришами, але й викладачами.

4. У дослідженні виокремлено ідеї, що залишаються актуальними для ефективної організації процесу патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів.

Насамперед варто й надалі збагачувати зміст патріотичного виховання майбутніх офіцерів, пропагуючи засобами аудиторної та позааудиторної роботи такі цінності, як громадянськість, надпартійність, пріоритет суспільних інтересів

над особистими, відданість Батьківщині, готовність зі зброєю в руках захищати її, готовність до виконання складних і відповідальних завдань із захисту Батьківщини, наступність, збереження і розвиток кращих традицій Збройних Сил, інших військових формувань, самовідданість і здатність до подолання труднощів, мобільність, гуманізм тощо. Тематику традиційних виховних заходів варто розширювати, орієнтуючись на славні сторінки українського минулого та сучасності.

Необхідно й надалі поєднувати різноманітні методи і форми патріотичного виховання, уникати формалізму та одноманітності. Ефективним може стати використання таких методів та прийомів, як занурення, екстраполяція минулого на сучасність, неперервне відстежування новацій, метод аналізу ситуацій тощо. У вищих військових навчальних закладах варто організовувати заходи, які належать до таких груп форм виховання: 1) ті, що забезпечують загальнорозвивальний компонент змісту патріотичного виховання (бесіди, вечори запитань-відповідей, «круглі столи», семінари, конференції, перегляд художніх і документальних фільмів тощо); 2) детерміновані специфікою завдань патріотичного виховання (ділові ігри, практичні роботи, участь в роботі гуртків військово-патріотичного спрямування, секції з військово-прикладних видів спорту тощо); 3) комплексні форми (урочисті ритуали та церемонії; уроки мужності; вечори пам'яті; святкування визначних дат в історії України та її Збройних Сил; зустрічі з учасниками бойових дій, випускниками вищих військових навчальних закладів, добровольцями, волонтерами; вшанування кращих офіцерів та курсантів вищих військових навчальних закладів тощо).

Серед засобів патріотичного виховання курсантів сьогодні особливу роль повинні відігравати ЗМІ, художня література, мистецтво тощо, а також військові традиції, військові ритуали та військова символіка.

Крім того, у вихованні важливо поступово забезпечувати суб'єкт-суб'єктні взаємини учасників освітнього процесу, що створить умови для демонстрації і передачі ціннісних ставлень, способів діяльності від педагога-вихователя до курсантів-вихованців і навпаки.

Уважаємо, що розв'язання поставлених завдань забезпечило реалізацію мети дослідження, водночас переконані, що окремі його аспекти залишаються перспективними й актуальними і можуть стати предметом наступних досліджень, зокрема: специфіка організації патріотичного виховання курсантів, що навчаються на військових кафедрах цивільних закладів вищої освіти; співпраця вищих військових навчальних закладів з іншими інституціями у процесі патріотичного виховання курсантів, а також теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів за кордоном.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України: історичний аспект: монографія. Дрогобич:

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. 224 с.

2. Пантюхов Б.О. Зміст патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. *Молодь і ринок*. 2018. № 7. С. 135–139 (Index Copernicus. ICV 2016: 48,83, ICV 2017: 63,05).

3. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів як педагогічна проблема. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Херсон, 2018. Вип. LXXXII. Т. 2. С. 80–84 (Index Copernicus. ICV 2016: 40,05).

4. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти в умовах позааудиторної діяльності (кінець XX – початок XXI ст.). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 155. Чернігів : ЧНПУ, 2018. С. 280–284. (Серія: Педагогічні науки).

5. Пантюхов Б.О. Патріотизм: сутність та характеристика поняття. *Інноваційна педагогіка* : науковий журнал. Одеса, 2018. Вип. 6. С. 28–31 (Index Copernicus. ICV 2017: 45,31).

6. Пантюхов Б.О. Актуалізація досвіду патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2018. Вип. 2. С. 197–210 (Index Copernicus. ICV 2016: 68,88, ICV 2017: 53,77).

7. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти засобами соціально-гуманітарних дисциплін. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. Херсон, 2018. Вип. LXXXV. С. 61–66 (Index Copernicus. ICV 2016: 40,05).

8. Пантюхов Б.О. Військове виховання в умовах сьогодення: проблеми і перспективи. *Молодь і ринок*. 2018. № 12. С. 161–165 (Index Copernicus. ICV 2016: 48,83, ICV 2017: 63,05).

9. Пантюхов Б.О. Проблема патріотичного виховання курсантів у культурно-історичних обставинах України кінця XX – початку XXI століття. *Perspectives of science and education*. New York, USA, 2018. С. 315–323.

Праці апробаційного характеру

10. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання в системі виховної роботи. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст* : зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 р. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 204–207.

11. Пантюхов Б.О. Наукові засади патріотичного виховання курсантів у військових ЗВО. *Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах освітніх трансформацій: виховний, психологічний, інклюзивний виміри* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (20–21 вересня 2018 р., м. Херсон). Херсон : Айлант, 2018. Т. II. С. 7–9.

12. Пантюхов Б.О. Феномен патріотизму у зарубіжній науковій думці. *Концептуальні напрями розвитку наукових знань (частина II) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 листопада 2018 р. Київ : МЦНД, 2018. С. 26–28.*

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Пантюхов Б.О. Нормативне забезпечення патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Аксіологічні аспекти в розвитку науки та освіти. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг : Посвіт, 2018. С. 183–184.*

АНОТАЦІЇ

Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1992 – 2016 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2019.

У дисертації теоретично узагальнено наукову проблему патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж кінця ХХ – початку ХХІ століття і запропоновано її системне розв’язання, що уможливило удосконалення змісту та педагогічного інструментарію виховання майбутніх офіцерів.

У роботі проаналізовано стан дослідженості проблеми в педагогічній теорії та практиці. Визначено умови патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж хронологічних меж дослідження. Здійснено періодизацію розвитку патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України впродовж означеного періоду та визначено основні напрями та провідні тенденції виховання патріотизму майбутніх офіцерів на кожному з виокремлених етапів. Визначено зміст і педагогічний інструментарій патріотичного виховання майбутніх офіцерів Збройних Сил України в умовах аудиторної та поза аудиторної діяльності. Актуалізовано досвід патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в сучасних умовах.

Ключові слова: виховання, патріотичне виховання, патріотизм, курсант, вищий військовий навчальний заклад, зміст, форми і методи патріотичного виховання.

Пантюхов Б.А. Патриотическое воспитание курсантов высших военных учебных заведений Украины (1992 – 2016 гг.). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. –

Дрогобычський державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобыч, 2019.

В дисертації теоретично обобщено наукову проблему патріотического виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України на протязі кінця ХХ – початку ХХІ століття і запропоновано її системне рішення, що може посприяти удосконаленню змісту і педагогічного інструментарію виховання майбутніх офіцерів.

В роботі проаналізовано стан дослідженості проблеми в педагогічній теорії і практиці. Визначено умови патріотического виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в часі хронологічних меж дослідження. Здійснено періодизацію розвитку патріотического виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України і визначено основні напрями і ведучі тенденції виховання патріотизму майбутніх офіцерів на кожному з виділених періодів. Визначено зміст і педагогічний інструментарій патріотического виховання майбутніх офіцерів Збройних Сил України в умовах аудиторної і внеаудиторної діяльності. Актуалізовано досвід патріотического виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України в сучасних умовах.

Ключові слова: виховання, патріотическе виховання, патріотизм, курсант, вище військове навчальне заклад, зміст, форми і методи патріотического виховання.

Pantyukhov B.O. Patriotic education of cadets in higher military educational institutions of Ukraine (1992 – 2016). – Qualification research paper as a manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of pedagogical sciences on the specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. – Drohobych, 2019.

The research analyzes theoretical and methodological principles of patriotic education of cadets in higher military educational institutions of Ukraine from 1992 to 2016.

It has been established that the problems of formation of patriotism in military personnel has been attracting considerable interest of researchers for many centuries, and as a pedagogical phenomenon it is studied in different directions. Being an interdisciplinary field, it became the subject of research of various branches of science, such as philosophy, sociology, history, pedagogy, etc. In the course of the study, it was proved that the mentioned issues were monitored in the following areas: 1) the study of the national-patriotic education of Ukrainian youth and the patriotic training of soldiers of the past Ukrainian military formations (M. Holyk, S. Holovchuk, A. Datsenko, and others); 2) study of foreign experience of civic patriotism education of younger generations and the formation of citizenship and patriotism in the system of professional military education (O. Alekseyev, Y. Bryzhatyi, A. Buhun, O. Honcharenko, and others); 3) analysis of the current state of military-patriotic upbringing of pre-consular youth and the formation of patriotism as a personal and

professional quality of military specialists (A. Afanasyev, V. Dzyuba, Y. Zorii, M. Zubaliy, and others).

The basic categories of the research («patriot», «patriotism», «patriotic upbringing») are defined in the paper, their essence, content and changes of their current definitions are revealed, and their system relations with other pedagogical concepts are clarified.

The research describes modern military-political, military-professional and military-educational conditions of patriotic education in the system of higher military education. Their influence on the formation of theoretical and methodical foundations of patriotic education in future officers is proved.

The work analyzes the tasks of educational work in higher military educational institutions, among which a significant role is assigned to the formation of high moral and combat qualities, among which, in particular, patriotism is allocated.

An analysis of the content of cadets' patriotic education convincingly proved that the task of the higher military educational institutions should be to raise the love of the Motherland and loyalty to the military oath, to form readiness for self-sacrifice in the name of the Motherland and its people, to develop national self-awareness, dignity and pride for their homeland, love and respect for Ukrainian culture, language, art, historical past, state symbols, etc.

The analysis of educational programs and curricula of the higher military educational institutions of Ukraine gave grounds for differentiating the content of the patriotic education of future officers in such humanities as cultural and historical, spiritual and moral, socio-political, military-historical, legal, philological, economic-managerial, informatics, psychological and pedagogical. Content analysis of the work syllabus of the disciplines of the social and humanitarian cycle in the identified areas, as well as the identification of common and distinct content lines helped establish that the aforementioned disciplines have significant educational potential.

The research analyzed the organization of non-auditing work in the direction of patriotic education of a number of higher military educational establishments. It was established that the pedagogical tools of non-auditing activity from the late 20th to the early 21st century constantly changed. The main forms of work on patriotic education in the system of military education during the chronological boundaries of the study were lectures, talks, debates, quizzes, thematic evenings dedicated to the history of Ukraine and its Armed Forces, creative meetings of cadets with war veterans, veterans of the Armed Forces, workers of culture, art, creative intelligentsia, labor and creative teams, thematic evenings on the historical and patriotic themes devoted to specific historical dates, state and national holidays, etc.

The experience of patriotic education of the students of higher military educational establishments has been updated. The necessity of enrichment of the content and diversification of the pedagogical tools of patriotic education of the cadets, as well as gradual reorientation of relations with future officers are confirmed.

Key words: education, patriotic upbringing, patriotism, cadet, higher military educational institution, content, forms and methods of patriotic education.

Підписано до друку 15.04.2019 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 0,9. Зам. 36. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.